

A Keresztény Fejedelem és a Gazember

Az uralkodás kérdése Shakespeare ,VI. Henrik' és ,III. Richárd' című műveiben

„Úgy döntöttem, hogy gazember leszek” – ez a mondat talán egyike Shakespeare legtöbbet idézett sorainak a magyar recepcióban. Fontos ezt hangsúlyozni, hiszen ez a mondat egyben a legnagyobb félrefordítások egyike is: „I am determined to prove a villain” – mondja III. Richárd a tragédia első felvonásának első jelenetében az eredeti szöveg szerint. A különbség óriási, hiszen míg Vas István fordítása egy önjelölt, sorsát és habitusát önmaga megválasztó self-made figurát állít a középpontba, addig Shakespeare hőse inkább csak vállalja azt a feladatot, amit kimeríttek rá.

Lehet talán, hogy Richárd mégsem az a „radikális rossz”, aminek Heller Ágnes nevezi (1), vagy ha igen, ez ellen ő maga nem tehet/tehetett semmit, hiszen a dráma törvényszerűségei kényszerítik? Hogy a kérdésre választ adjunk, nemcsak a szóban forgó tragédiát kell megvizsgáljunk, hanem többé-kevésbé az „előzményeket” is, azaz a ,VI. Henrik' három részét, ily módon tetralógiaként kezelve a négy drámát. Hangsúlyozzuk tehát, hogy elsősorban III. Richárd figurájára fogunk koncentrálni, az említett tragédiákat pedig csak a fő koncepció szemszögéből fogjuk áttekinteni. A művek tárgyalásakor különösen a Machiavelli és Erasmus által fémjelzett politikaelméletek felfedése kap nagy hangsúlyt, hiszen ezáltal azokat az erővonalat is megtaláljuk a drámában, melyek Richárd figurájának pozícióját kijelölik.

Mielőtt rátérnénk a tragédiák elemzésére, érdemes röviden, a teljesség igénye nélkül bemutatni azokat az ellentétes elméleteket, melyek Shakespeare korának uralkodó-felfogását meghatározták: legcélszerűbb ehhez Erasmus ,Institutio principis christiani' (1515), illetve Machiavelli ,A fejedelem' (1535) című művét felhasználni.

Erasmus az uralkodó erkölceit tartja meghatározónak, ezért hangsúlyozza,

hogy „az Erényt plántálja el növendéke (V. Károly – a szerző) lelkében: A Bölcsességet, Igazságot, Mérsékletet, Előrelátást, a Közjó szeretetét, s a Becsülettel karöltve járó Nagylelkűséget; bennük adott a legfőbb Nemesség, a legfőbb Bölcsesség, legfőbb Hatalom és Jóság, amellyel a fejedelem »ideája« végső soron az Istenre vezethető vissza – a Fejedelem minden erejével a világmindenség urához szeretne hasonlítani”. (2) Az uralkodó legfőbb feladataihoz tartozik annak elérése, hogy „a derék emberek jó véleményel legyenek róla”, (3) illetve a legfőbb bölcsesség, a filozófia elsajátítása, hogy végül a nép nevelőjévé válhasson. Erasmus felfogása szerint a fejedelem tehát magának a mindenhatónak a képmása, a nép nevelője, akinek kötelessége az Erény nevében cselekedni; ám, mint ahogy azt a ,VI. Henrik'-ben látni fogjuk, ez az uralkodó túlságosan utópikus, akit alattvalói sokkal inkább a papi hivatás képviselőjeként tudnak elfogadni, mint uralkodójuként.

A legfőbb Jót képviselő vezetővel szemben Machiavelli már egy sokkal racionálisabb Fejedelmet rajzol meg. A hatalom itt már nem a szereteten, hanem a félelmen alapul, ahogy Bene Sándor írja: „a ,Fejedelem'-mel kezdődik az a folyamat, melynek végén a nyilvánosság (hangsúlyozzuk:

nem általában a nyilvánosság, hanem a döntéshozói körön belül, érvényes nyilvánosság) szintjére emelkedik az erőszak alkalmazásának nyílt koncepciója – hiszen a hatalom csak önmagával igazolható, nincs transzcendens alapja”. (4) Nyíltan megjelenik tehát *Gucciardini* gondolata, hogy minden állam (kivéve a köztársaságot) erőszakos jellegű, ahol viszont a cél szentesíti az eszközt. III. Richárd minden lépése racionális, a hatalom megszerzésére, illetve megtartására szolgál; az uralkodó már nem isten képmása, hanem gazember, akinek legfőbb eszköze a megtévesztés.

A két igazság

„Fehér vagy piros rózsát szakítani azt jelenti, igazságot választani. Az igazság abszolút. Csak egy igazság van. Csakhogy itt már a kezdetek kezdetén kettő van belőle.

Egy igazság a fehér rózsá, és egy igazság a piros rózsá számára. „A rózsák háborúja’ az igazság vitatásával kezdődik” – mondja Heller Ágnes (5), megfogalmazva a „VI. Hen-

rik’ első részével kapcsolatban azt a problematikát, mely végül is a további cselekmények elindítójává, alapjává válik, s amely a Keresztény Fejedelem eszméjének bukásához vezet. Abban ugyanis Erasmus és Machiavelli elgondolása megegyezik, hogy az abszolút igazságot a Fejedelemnek kell képviselnie és a néppel vagy erőszakosan vagy tanítóként kell elfogadtatni azt. Ebben a szituációban már kitűnik, hogy Henrik figuráját más erővonalak jelölik ki a műben, mint a többi szereplőjé, így ebből következik az is, hogy Henrik tudatát és viszonyrendszerét más horizont (vagyis a Keresztény Fejedelem horizontja) fogja meghatározni. Ebben a helyzetben a figura a „morális ész” (6) képviseli, nem képes a hűség és gyűlölet szimbólumaiként értelmezni a rózsákat. Sőt, a külpolitikai és belpolitikai jelentőségét is felismeri ennek a vitának:

Furcsamód vesztét nem túlzott gonoszsága okozza, hanem az, hogy nem volt elég diktatórikus: hagyta, hogy riválisai olyan pozícióba jussanak, ahonnan már fenyegetést jelentenek az ő hatalmára nézve.

S milyen gyalázat lesz, ha idegen Királyok megtudják, hogy semmiségért, Egy játékért pusztították el egymást Henrik peerjei meg a főnemesség

S Franciaországot elveszítették!
Vegyétek számba apám hódítását
És zsenge koromat, s hóbortokért
A vérén vett részt el ne pazaroljuk.
Hadd legyenek bíró e kétes vitában.
Nem látom be, ha hordom ezt a rózsát,

(*Kitűz egy piros rózsát*)

Miért gondolná bárki is, hogy inkább Hajlanék Somerset, mint York felé...

Az abszolút igazság, vagyis az uralkodó igazsága racionális és helyes, ám a figura eszközei nem megfelelőek. Az erasmusi etika, illetve ratio nem engedheti meg az erőszak alkalmazását, ami viszont az egyetlen eszköz lehetne arra, hogy a két párt szembenállását megszüntessék. Henrik intellektuális szemlélete felülemelkedett a szenvedélyeken, így a York és Lan-

chester ház kibékítésére tesz kísérletet, ám ezáltal ellenfeleinek szemében gyengének bizonyul; nemhogy nem sikerült megoldani a problémát, de Henrik gesztusa még

meg is erősíti a vele szembenállókat táborát, ami később az anarchia kitöréséhez vezet.

Ugyanez a békítő gesztus azonban előidézi egy, az előbbinél fajsúlyosabb problémát is. Nem szabad ugyanis elfelejtenünk azt, hogy a tetralógia első része az angol-francia háború idején játszódik, azon belül is *Szent Johanna* történetét dolgozza fel az író. A mű ezen a vonalon a komédia szabályait követi, hiszen a tragikus kezdet után (*Jeanne D’Arc* kezdeti sikerei) pozitív vég következik, sőt a francia hős kivégzése már morbidan komikus. (7) Ám hiába győzik le a francia sereg vezetőjét, mégis Henrik békét köt velük, nem tudja már az elvesztett területeket visszaszerezni, így újra gyengének bizonyul, ráadásul az adott szavát megszegve házasságot köt Margittal, az Anjou herceg lányával. Ez a döntés végleg megalapozza az anarchia kirobbanását, hiszen az angol uralkodó nemcsak

racionalitását vesztí el, hanem autonómítását is, hiszen végleg a királynő és Suffolk befolyása alá kerül.

A „VI. Henrik” II. részének fő témája a Gróf hatalomra jutása, illetve bukása. Henriken kívül egyetlen figura képviseli a racionalitást, ez pedig legfőbb tanácsadója, Gloster. A király védnöke azonban már több ellenséget is szerzett, legrangosabb köztük Winchester, akivel szemben a király nem védte meg, hiszen ismét kettejük kibékülését szorgalmazta a racionalitás nevében. Suffolk azonban most a bíboros mellé áll, hiszen nagyra törő elképzeléseinek egyedül a „jó Humphrey” szabhat gátat. Azután pedig, hogy a Gloster hercegnét, Eleonort boszorkánykodás és felségárulás vádjával elítélik, Gloster védtelen marad. Védtelen, hiszen a király nem érvényesíti hatalmát akkor, mikor elindul a rágalomhadjárat védnöke ellen; jól tudja bár, hogy Humphrey ártatlan, mégsem tesz semmit megvédése érdekében, hiszen hagyja, hogy végbemenjen az a tárgyalás, ami nyilván csak Gloster elítélésével végződhet. Az ítéletet azonban már nem hirdetik ki, hiszen belép Suffolk Gloster meggyilkolásának a hírével. Ezt a pillanatot tekinthetjük a tetralógia fordulópontjának: a király ismét gyengeségének bizonyítékaként elájul, illetve belépnek York emberei, hiszen ez a legfőbb pillanat, hogy eltávolítsák Suffolcot és magukhoz ragadják a hatalmat. A Fejedelem kezéből tehát kicsúsznak a szálak, hiszen „Henrik politikailag helyesen járt volna el, ha már a parlamentben száműzi Suffolcot, Yorkot és minden emberüket, s királyi tekintélyével megvédte volna Glostert. Akkor azonban zsarnok lett volna: politikailag józan zsarnok ugyan, de zsarnok”. (8) Az államforma alapja erőszakos természetű, ám ha ezt az uralkodó nem fogadja el, az nem csak a saját, de országának a bukásához is vezet. York ezután a szituáció után már olyan pozícióba kerül, mely elérhetővé teszi számára a hatalmat, amit viszont csak ellenségeinek könyörtelem elpusztításával érhet el.

A „VI. Henrik” már ennek a pusztításnak, haláltáncnak, illetve York fiainak a története. A király elvesztí utolsó esélyét

arra, hogy igazságát érvényesítse: Yorkkal való szócsatája során arra hivatkozik, hogy apja és nagyapja jogán őt illeti meg a trón; ám York alapjaiban dönti meg ezt a logikát, mikor felhívja Henrik figyelmét arra, hogy IV. Henrik maga is trónbitorló volt, aki felkelt királya ellen. Henriknak tehát be kell látnia, hogy uralkodásának semmilyen racionális alapja nincs, ám az erőszakot (Margittal ellentétben) továbbra is elutasítja. Ismét kompromisszumokat keres: ő York utódaira hagyja a koronát, cserébe az nem kezdeményez háborút ellene. A békekötés ismét racionális okokból jött létre, hiszen ez megóvta volna az országot az anarchiától, ám mind a két részből elfogadhatatlan: az uralkodó gyengének bizonyult ismét, miért várnának tehát York és fiai a hatalomra, Margit pedig, mint anya érzi megalázottnak magát. Az esküszegés tehát szükségszerűen bekövetkezik és ez ad lehetőséget Richárdnak és Edwardnak a felemelkedésre.

A proteusi „vadkan” (9)

Ezen a ponton már rátérhetünk Richárd alakjának vizsgálatára. Az ő figurája ugyanis akkor kap hangsúlyos szerepet, mikor hírt kap apja tragikus haláláról. Két okból is: mint York fia, később köteles lesz bosszút állni apja haláláért, illetve így már megjelenik előtte is az a lehetőség, hogy uralkodóvá váljék, bár egyelőre Edwardnak van joga a hatalomra, hiszen ő az idősebb. A harmadik felvonás második színeben olvashatjuk azt a monológot, melyben világossá válnak Richárd szándékai:

Edward a nőekkel szépen óhajt bálni,
Bár menne rá velő, csont, mindene,
Hogy várt aranykorom utját elállni
Ágyéka biztató sarjat ne hajtana!

Hisz tudok mosolyogni s ölni közben,
Helyest kiáltani, hol fáj a szívem
Orcáimat mű könnyel nedvesíteni
Mintázni arcom minden alkalomhoz.

Alakot, ha kell, mint Proteus váltok,
Leckére fogom gyilkos Machiavellt,
Mindezt tudom – koronát kapni nem?
Eh! lenne még messzebb, megkerítem.

Richárd tehát megfogalmazza ars poeti-
cáját, amiből láthatjuk, hogy az ő figurájá-
nak horizontját pontosan ugyanaz az intel-
lektuális szemlélet, illetve racionalitás jel-
lemzi, mint Henrikét. Lényeges különbség
azonban az, hogy Richárd számára lehet-
séges eszköz az erőszak; bár itt azt még
nem fogalmazza meg nyíltan, hogy akár
Edward gyermekeinek elpusztítására is
képes, sőt ez még egyelőre fel sem merül a
„véres fejsze” metafora jól érzékeltetheti
azt az egyetlen lehetőséget, mely a figura
előtt áll ahhoz, hogy a hatalmat megsze-
rezze. Azt láthatjuk ebből a monológból,
hogy mi az a képesség, ami Richárd figu-
ráját kiemeli a többi közül: a hazugság.
Gloster képes arra, hogy megmátsa saját
identitását, vagyis publikus szinten a pri-
vát személyiséggel szöges ellentétben álló
személyiségképet alakítson ki. Clarence
elképzelhetetlennek tartja, hogy testvére
rendelte volna el megöletését, hiszen mi-
kor börtönbe vitték, Richárd a legnagyobb
részvétről és szánakozásról adott tanúbi-
zonyyságot; még Annát is, akinek férjét és
apósát megölte, képes „megfogni szíve
vad gyűlöletében” azzal, hogy az iránta ér-
zett szerelmet nevezi meg a gazemberség
okául. Richárd tehát tökéletes színész, aki
még Margittal szemben is képes megté-
veszteni Buckinghamet és Erzsébetet, il-
letve a grófokat; képes elhiteni azt is,
hogy Clarence-t maga a királyné gyilkol-
tatta meg és hogy Hastings áruló, ám még-
is elkövet egy hibát: a polgárokat ugyanis
semmilyen fortélyal nem tudja rávenni ar-
ra, hogy „Éljen Richárdot” kiáltssanak. Pe-
dig erre minden machiavellianus eszközt
bevet, vagyis a „suttogó kampányt”, azaz
emberei a nép közé vegyülve, áruhában
próbálják népszerűségét növelni.

Richárd tehát nem helyez elég nagy
hangsúlyt arra, hogy az ő igazságát (va-
gyis azt, hogy Angliában az adott pillanat-
ban csak neki van joga a trónra) a néppel
abszolút igazságként fogadtassa el. Meg-
koronázása idején ugyanis él még Edward
herceg, aki – mint ahogy azt Gloster he-
lyesen fel is ismeri – hasonlóképpen
igényt tarthat a trónra. A figura ebben a
helyzetben ismét nem tehet mást, mint-

hogy gazember lesz, azaz megöleti riváli-
sait. Ez az egyetlen lehetséges lépés, hi-
szen láttuk már azt, hogyha egy király
hagyja érvényesülni ellenfeleit, az buká-
sához vezethet. Richárd azonban már túl
későn cselekszik; a hatalom legfőbb birtok-
osaként nincs már szüksége színészi ké-
pessegeire, így nem is él velük, hiszen a
Fejedelemnek mindent szabad (ez alól
persze kivételt jelent Erzsébet megtévesz-
tése). Leveti tehát az álcát, ám ez a lépés
még túl korai, hiszen Richárd még nem
elég erős ahhoz, hogy mindenkit maga
mellé állítson; furcsamód veszítet nem túl-
zott gonoszsága okozza, hanem az, hogy
nem volt elég diktatórikus: hagyta, hogy
riválisai olyan pozícióba jussanak, ahon-
nan már fenyegetést jelentenek az ő hatal-
mára nézve.

Láthatjuk tehát, hogy az az anarchia,
amit a Keresztény Fejedelem utópiájának
megvalósulása okozott, egyértelműen ra-
dikális diktatúrához vezetett. Nem állíthat-
juk persze Richárd figurájával kapcsolat-
ban, hogy a választás lehetősége egyértel-
műen ki van iktatva a darabból; ahogy
Stoppard darbjában olvashatjuk: „Bizo-
nyos, hogy volt egy pillanat, még a kezde-
tén, amikor azt mondhattuk volna – hogy
nem. De valahogy elmulasztottuk”. (10)
Richárd maga választja azt az utat, amely
a trónhoz vezet, ilyen értelemben tehát
valóban ő döntött sorsáról. Ám az eszkö-
zeit nem válogathatta meg: törvényes úton
soha nem jutott volna hatalomra, így hát
csak a „véres fejsze” marad számára, azaz
ettől kezdve minden cselekvését a machia-
vellianus horizont határozza meg ugyan-
úgy, mint IV. Henrikét az erasmusi. A két
igazság által szétszakított országban azon-
ban a hatalom megtartása is csak törvény-
telen eszközök használatával lehetséges,
egészen addig, amíg a két szembenálló
igazság fel nem örlődik a harcban, és le
nem váltja őket egy új, harmadik erő.

Jegyzet

(1) Heller Ágnes (2000): *Kizökkent idő*, Osiris Kiadó, Budapest. 150.

(2) Bene Sándor (1999): *Theatrum Politicum*, Kosuth Egyetemi Kiadó, Debrecen. 73.

(3) Rotterdami Erasmus (1987): *A keresztény fejedelem nevelése*. Kiad. Barlay Ö. Szabolcs, Ford.: Csonka Ferenc, Budapest. 88.

(4) Bene, 1990, 169.

(5) Heller, 2000, 71.

(6) Uo, 75.

(7) Nem értünk tehát egyet Heller Ágnes azon kijelentésével, hogy „Johanna emberi, nagyon is emberi”. Bár való igaz, hogy szellemek máskor is megjelentek már Shakespeare drámáiban, amit Johanna esetében látunk az szellemidézés azaz boszorkányság, ami különös jelentőséggel bír majd a VI. Henrik második részében. Az pedig, hogy Jeanne D’Arc ki-

végzése előtt azzal védekezik, hogy terhes, a mitológia legdurvább arculütése.

(8) Heller, 2000, 105.

(9) Cs. Szabó László (1987): A szent király és a vadkan. VI. Henrik és III. Richárd. In: Cs. Szabó László: *Shakespeare*. Gondolat Kiadó, Budapest.

(10) Stoppard, Tom (1973): Rosencrantz és Guildenstern halott. In: *Világszínház*. 3. Magvető, Budapest.

Seress Ákos
egyetemi hallgató,
BTK, PTE, Pécs

Közel és távol között

Weöres Sándor munkássága már hosszú évek óta a középiskolai oktatás anyagához tartozik. Az új kétszintű magyar nyelv és irodalom érettségi követelményeinek „Portré”-fejezetében kap helyet. Mindeközben a középiskolák „idő hiányában” nemigen foglalkoznak a közelmúlt irodalmával, ráadásul a Weöres-recepció az elmúlt években elmulasztotta a szembesülést az irodalomelméleti gondolkodás legfrissebb fejleményeivel.

Arról a kérdésről, hogy a Weöres-életmű közléképessége a szerző halála óta eltelt másfél évtizedben hogyan változott, kevés szó esik a magyar modernség líráját érintő mai irodalomtudományi diszkurzusban. Az elmúlt néhány év Weöres-recepciója tulajdonképpen kétféle választ ad e kérdésre: a szövegek egy része, így *Tüskés Tibor*, *Domokos Mátyás* vagy *Steinert Ágota* munkái a hetvenes-nyolcvanas évtizedfordulón kialakult elképzelést Weöres líratörténeti helyéről annak problematizálása nélkül veszik át, míg néhány szöveg kísérletet tesz az elképzelés szinkronizálására a magyar líraértés legfrissebb fejleményeivel.

Schein Gábor életrajzi narratívát követő kismonográfiája (1) és *Horváth Kornélia* tanulmányai egyaránt arra töreksenek, hogy a magyar későmodern líráról alkotott elképzelések kontextusa felől fogalmazzák újra Weöres-értésünket. Módszerük azonban eltérő: míg *Schein* tulajdonképpen csak átfogalmazza a *Kenyeres* és *Szilágyi Ákos* szövegeiben emlegetett tételt Weöresnek az objektív líra korabeli fejle-

ményeivel egyenrangú, de attól eltérő költői világáról, addig *Horváth Kornélia* Weörest e kánon részeként kezeli vagy pontosabban e kánonba igyekszik beilleszteni. A szerző Weöres olyan verseit választja ki érvelése alapjául, amelyek feltételezhetően nem tartoznak a lírai életmű javához, a recepció sem méltatta komoly figyelemre őket. A szövegtudományokra és motívumfejtésre épülő olvasásmód termékenyen járulhat hozzá az egyes szövegek újraértelmezéséhez, ám irodalomtörténeti horizontú érvelése, mely Weöresnek *Szabó Lőrinc* és *József Attila* líratörténeti pozícióját meghaladó értéket tulajdonít, éppen a szövegstruktúrára irányuló figyelem hangsúlyossága miatt nem meggyőző.

Schein Gábor könyvében Weöres költészetszemléletét a humanisztikus illúziók meghaladásában mutatja fel *Szabó Lőrinc* és *József Attila* életművénél is radikálisabbnak. Ez az érv még akkor is figyelmet érdemel, ha az ezt alátámasztó érvelés a történetiség és a szubjektumfüggő perspektíva problémája kapcsán némileg meglepő következtetésekre jut: „[Weöres sze-